

КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ ЯК АБ'ЕКТ ЛІНГВАКРАЊАЗНАЎЧАГА АПСАННЯ

Беларуская, як і кожная іншая мова вылучаецца сваёй нацыянальна-культурнай семантыкай – сукупнасцю значэнняў моўных адзінак (напрыклад, слоў, фразеалагізмаў і г. д.), дзе адлюстравана своеасаблівасць грамадска-эканамічнага ўкладу Беларусі, яе гісторыі, літаратуры і мастацтва, побыту і звычайў беларусаў, беларускай прыроды і пад. Таму той, хто жадае вывучыць беларускую мову, павінен добра ведаць і яе нацыянальна-культурную семантыку. Для гэтага прызначаны асобны накірунак вывучэння і выкладання беларускай мовы – лінгвакраізнаўчы [4; 5].

Лінгвакраізнаўства – гэта такі падыход да выкладання (і вывучэння) мовы як замежнай (або як няроднай ва ўмовах білінгвізму), калі раскрываецца сувязь моўных адзінак з культурай, гісторыяй, побытам народа і ажыццяўляецца засвойванне чалавекам, які вырас у асяроддзі адной нацыянальнай культуры, асноўных фактаў, норм і каштоўнасцей другой нацыянальнай культуры. Лінгвакраізнаўства як навучальная дысцыпліна мае ўласны спосаб (канал) падачы інфармацыі – пры дапамозе самой мовы і пры яе вывучэнні [2].

Нацыянальна-культурная інфармацыя акумулюецца пераважна (і найбольш) у намінатыўных адзінках мовы, семантыка якіх прама і непасрэдна адлюстроўвае прадметы, з'явы, якасці, працэсы і г.д. пазамоўнай рэчаіснасці. Менавіта таму гэтыя адзінкі маюць цікавасць не толькі як сродак зносін, але яшчэ і як крыніца вмятлікіх і разнастайных ведаў аб нацыянальнай гісторыі і культуры. Да намінатыўных адзінак мовы адносяцца, найперш, словы і фразеалагізмы (у вузкім сэнсе – як адзінкі, што намінатыўна тоедня слову, але па сваёй граматычнай пабудове з'яўляюцца словазлучэннямі ці нават сказамі), а таксама моўныя афарызмы, якія складаюцца з прыказак і крылатых слоў.

Крылатыя словы – гэта распаўсюджаныя ў маўленні разнастайныя па змесце і граматычнай структуры ўстойлівыя выразы, якія адыгрываюць у мове такую ж ролю, як фразеалагізмы і прыказкі, але адрозніваюцца ад іх наяўнасцю аўтара ці пэўнай тэкставай крыніцы, адкуль яны паходзяць. Крылатыя словы характарызуюцца трапнасцю выказанай думкі, лаканічнасцю і вобразнасцю моўнай формы яе выражэння. Параўн. *Асады назад!* (Якуб Колас); *Без чалавечнасці не будзе вечнасці* (Пімен Панчанка); *Зямля пад белымі крыламі* (Уладзімір Караткевіч); *Кожны чалавек – гэта цэлы свет* (Кузьма Чорны); *Няма таго, што раньш было* (Максім Багдановіч); *Свінтус грандыёзус* (Кандрат Крапіва); *Трэба дома бываць часцей, трэба дома бываць не гоцем* (Рыгор Барадулін); *Як свінню не кліч, яе заўсёды выдаць лыч* (Кандрат Крапіва) і да т. п.

Крылатыя словы складаюць уласную сістэму ва ўнутранай пабудове мовы і павінны апісвацца асобна як ад слоў і фразеалагізмаў, так і ад прыказак, у тым ліку і ў межах лінгвакраізнаўства.

Крылатыя словы ў беларускай мове складаюць вялікі пласт адзінак як уласна беларускага паходжання [3; 8], так і запазычаных з іншых моў [6]. Уласна беларускія крылатыя словы маюць несумненную лінгвакраізнаўчую каштоўнасць.

Па-першае, яны адпостроўваюць беларускую нацыянальную культуру як цэласныя моўныя знакі (паводле іх плана выяўлення і/або плана зместу). Вядомы крылаты выраз *Хваробы лечаць і атрутамі* (Максім Багдановіч) са значэннем 'Дапамагчы пераадолець бяду можа яшчэ большае зло' адносіцца да нацыянальна-культурнага кампанента беларускай мовы як цэласны моўны знак, хоць і з'яўляецца вольным наследваннем вершаваных радкоў знакамітага нямецкага паэта Генрыха Гейнэ (1797–1856) "*Meine Bitterkeit kommt nur aus den Galläpfeln meiner Tinte, und wenn Gift in mir ist, so ist es doch nur Gegengift*" ("*Мая горыч вынікае толькі з горычы маіх чарні, а калі ёсць у мяне атрута, то гэта нішто іншае, як проціяддзе*") [1, с. 127], а ў англійскай мове існуе падобная па сэнсе крылатаму афарызму Максіма Багдановіча прыказка *The remedy may be worse than the disease* ў значэнні 'Лекі могуць быць больш небяспечныя, чым сама хвароба' [9, пров. 582].

Найбольш каштоўную з лінгвакраізнаўчага пункту гледжання частку беларускіх крылатых слоў складаюць так званыя "бэзэквівалентныя" адзінікі. У іх адпостраваны ўнікальныя ў адносінах да нейкіх іншых этнічных ці нацыянальных культур з'явы і заканамернасці жыцця, таму такога кшталту крылатыя словы не маюць адпаведнікаў і эквівалентаў у якой-небудзь іншай мове (і моўцы быць перакладзены толькі літаральна або шляхам прамога фармулявання адпаведнай заканамернасці рэчаіснасці). Параўн., напрыклад, бэзэквівалентныя (у рускамоўным дачыненні) беларускія крылатыя словы: *А парогі прэч з дарогі!* (Якуб Колас); *А хто там ідзе? А хто там ідзе? У агромністай такой грамадзе?* (Янка Купала); *Будзем сяляць, беларусь!* (Пятрусь Броўка); *Выбачайце, калі ласка!* (Андрэй Макаёнак); *Зорка Венера ўзьшла над зямлёю* (Максім Багдановіч); *Проці цяжэння вады зможа толькі жывое паплыць* (Максім Багдановіч); *Свінтус грандыёзус* (Кандрат Крапіва); *Усё мілагучна для сльху майго: і звонкае "дзе" і дзгое "чаго"* (Пімен Панчанка) і да т. п.

Па-другое, крылатыя словы адпостроўваюць нацыянальную культуру Беларусі адзінкамі свайго лексічна-семантычнага (і/або лексічна-граматычнага складу). Гэта перш за ўсё датычыцца назваў рэальнай матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, жывёльнага і расліннага свету Беларусі, імёнаў людзей і геаграфічных назваў і г. д., што згадваюцца ў крылатых словах. Напрыклад, *Калок свой мілейшы, як чужыя клямкі* (Францішак Багушэвіч), дзе *клямка* – металічнае прыстасаванне, з дапамогай якога адчыняюць і зачыняюць дзверы, вароты, весніцы, вядомас на Беларусі з сярэднявечча, мае выгляд ручкі з расплясканымі канцамі, якімі мацуюцца да дзвярэй зпадворку, праз верхнюю яе частку і падатно дзвярэй

прапункце адзігаласныя ярычок, пры нацёканні на якіх прыліпалаеца рычка-замок з унутранага боку дзвярэй, на якіх ён рухома замацаваны адным канцом, а другім уваходзіць у кручок, убіты ў вушак дзвярэй.

Ужываюцца ў складзе крылатых слоў і фраземы, якія адлюстроўваюць нацыянальна-культурную семантыку беларускай мовы як цэласныя моўныя знакі (паводле іх плана выяўлення і/або плана зместу), так і адзінкамі свайго лексічна-семантычнага (і/або лексічна-граматычнага складу). Параўн. крылаты афарызм *Другі баран – ні “бэ”, ні “мя”, а любіць гучнае імя* (Кандрат Крапіва), у якім ўжываецца выраз ні “бэ”, ні “мя” са значэннем ‘зусім нічога (не разумець)’. Гэты выраз і сам па сабе набіў крылатасць у беларускай мове і з’яўляецца версіфікацыйным варыянтам агульнанароднага выразу ні “бэ”, ні “мэ” <ні кукарэку> не ведаць, не разумець [7, с. 100]. Фразеалагізмы ў складзе крылатых слоў могуць адносіцца да безэквівалентных адзінак.

І па-трэцяе, беларускія крылатыя словы адлюстроўваюць нацыянальную культуру сваімі прататыпамі, паколькі генетычна свабодныя спалучэнні слоў самім сваім з’яўленнем (і далейшым замацаваннем у маўленні) былі абавязаны пэўным звычням, традыцыям, своеасаблівасцям побыту і духоўнага свету беларусаў, гістарычным падзеям, што ў розныя часы адбываліся на Беларусі і інш. Так, прамы сэнс шырока вядомага крылатага выразу *Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды, але не ўсе і не заўсёды* (Якуб Колас) становіцца зразумелым, калі згадаць, што даўней рыбная лоўля была звычайным заняткам беларускага селяніна, паколькі з’яўлялася дадатковым сродкам пражытку, хаця і не вельмі надзейным. Рыбалоўны промысел быў распаўсюджаны на Палессі і Паазер’і. Рыбачылі па адным і арчелямі. Былі нават цэлыя вёскі, жыхары якіх жылі толькі з рыбацтва. Іх штодзённае жыццё залежала выключна ад удалай рыбнай лоўлі, якая акрамя ўмельства патрабавала яшчэ і панцавання (з гэтай нагоды, дарэчы, узніклі шматлікія рыбацкія прыкметы, павер’і і нават цэлыя абрады). Таму лічылася, што рыбацтва, таксама як і паляванне, з’яўляецца заняткам, які не можа стала забяспечыць сям’ю хлебам, “гэта не гаспадары” – гаварылі пра рыбакоў.

Такім чынам, у сучаснай беларускай літаратурнай мове існуе цэлы пласт крылатых слоў, адметных сваёй нацыянальна-культурнай семантыкай. Іх лексікаграфічная рэпрэзентацыя (як і іншых намінацыйных адзінак мовы, план зместу якіх змяшчае нацыянальна-культурны кампанент) павінна праводзіцца асобна ў межах спецыяльнага лінгвакраізназнаўчага слоўніка.

Літаратура

1. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. – Мн., 1992. – Т. 1.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура [1983]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., 1990.
3. Иванова С., Иваноў Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраізнаўчы дапаможнік. – Мінск, 1997.

4. Іваноў Я.Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) // Іванова С.Ф., Іваноў Я.Я., Мячкоўская Н.Б. Сацыякультурная прастора мовы. – Мінск, 1998. – С. 33–62.

5. Іваноў Я.Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы як аб'ект лінгвакраіназнаўства // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: Мат-лы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў (Мінск, 21–25 мая 2000 г.) / Пад рэд. Г. Цыхуна. – Мінск, 2001. – С. 285–290.

6. Крылатыя выразы ў беларускай мове: Тлумачальны слоўнік: Ч. 1. З іўшамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / Пад рэд. Я.Я. Іванова. – Магілёў, 2004.

7. Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. – Мінск, 1981.

8. Янкоўскі Ф. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц). – Мінск, 1960.

9. Ridout R., Witting C. English Proverbs Explained. – London, 1969.